

## Čuvari gradske imovine i društvene memorije: Prokurator i zadarske komune i kasnosrednjovjekovne dokumentarne prakse\*

Tomislav Popić

Sveučilište u Rijeci  
Filozofski fakultet  
Sveučilišna avenija 4  
HR-51000 Rijeka  
tomislav.popic@ffri.uniri.hr

Izvorni znanstveni rad  
Primljeno: 14. 8. 2025.  
Prihvaćeno: 27. 9. 2025.  
UDK: 347.195(497.581.1Zadar)“1373“  
DOI: 10.58565/vda.6.1.4



### Sažetak

Na temelju novootkrivenoga *Kapitulara prokuratora zadarske komune* iz 1373. godine i drugih relevantnih izvora iz prakse u radu se razmatra institucijska uloga i funkcionalni opseg djelovanja gradskih prokuratora, jedne od važnijih magistratura u kasnosrednjovjekovnomu Zadru. Analizom odredbi *Kapitulara*, kao i bilježničkih, sudskih i drugih spisa, istražuje se način izbora prokuratora, njihova nadležnost nad komunalnom riznicom, imovinom i prihodima te njihova uloga u čuvanju pisane dokumentacije. Posebna se pozornost posvećuje *Kapitularu* kao svjedočanstvu o razvoju dokumentarnih praksi koje upućuju na proces postupne profesionalizacije komunalne uprave u okviru širega procesa srednjovjekovne administrativne modernizacije.

**Ključne riječi:** prokurator i, kapitulari, riznica, arhiv, komunalna uprava, dokumentarne prakse, srednji vijek, Zadar

Uloga različitih magistratura u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima oduvijek je bila u (povremenomu) fokusu historiografskoga interesa, ali pojedine funkcije unutar gradskog aparata vlasti i dalje su nedovoljno istražene te nerijetko ostaju nejasne u kontekstu institucijske dinamike i svakodnevne uprave, dijelom i zbog manjka vrela. Među takve nedovoljno razjašnjene funkcije ubraja se i služba prokuratorâ zadarske komune koja do danas nije bila predmet sustavne analize, a poticaj za njezino istraživanje pružilo je ponovno otkriće njihova kapitulara. Naime, *Kapitular prokuratorâ zadarske komune* iz 1373. godine prvi je locirao Giuseppe Praga (1893. – 1958.) pronalazivši ga u prijepisu notara Šimuna Jordanova, zadarskog kancelara od 1596. do 1634. godine. Međutim, Praga svoje otkriće nije objavio zbog čega je *Kapitular* prepušten zaboravu ostavši izvan okvira znanstvene recepcije. Njegova

\* Rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Oblikovanje teritorijalne države u kasnosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji: društveno-političke i administrativne mijene* (CroDaSTrans), IP-2025-02-4345. Ms. 218: *Ducali e terminazioni riguardanti la città di Zara*, sv. 2 (dalje: ZKZD, Ms. 218), fol. 23-29v. *Kapitular* se na temelju Šimunova prijepisa objavljuje u: Tomislav Popić, „*Kapitular prokuratora zadarske komune* iz 1373. godine”, *Povijesni prilozi* 69 (2025) (u tisku).

recentna revitalizacija iz Pragine ostavštine, pohranjene u mletačkoj Knjižnici sv. Marka (*Biblioteca Nazionale Marciana*) gdje se među ostalim čuva i Pragin strojopisni prijepis koji upućuje na Šimunovu kopiju u biblioteci Paravia, danas Znanstvenoj knjižnici u Zadru, otvorila je tako nove istraživačke vidike i omogućila dublje sagledavanje funkcionalnoga značaja ove gradske institucije pružajući dragocjene uvide u organizaciju, nadležnosti i proceduralni okvir za djelovanje zadarskih prokuratora u srednjemu vijeku.<sup>1</sup> Polazeći upravo od toga Kapitulara, cilj je ovoga rada rasvijetliti mjesto i ulogu prokuratorâ u sklopu aparata gradske vlasti, pri čemu će se normativna dimenzija nadopuniti praktičnim slojem koji osobito otkrivaju bilježnički i sudski spisi.

U srednjovjekovnomu zadarskom kontekstu kapitulari su tvorili zaseban, jasno profiliran normativni sloj komunalnoga pravnog poretka, namijenjen preciznomu definiranju ustroja, ovlasti i procedura za djelovanje pojedinih gradskih magistratura. Za razliku od gradskoga statuta, koji je u osnovi sadržavao opće pravne odredbe s univerzalnom primjenom na čitavu zajednicu, kapitulari su bili usmjereni na uspostavu normativnoga okvira za djelovanje točno određenih službenika, biranih isključivo iz redova patricijata. U Zadru su kapitulari, čini se još u 13. stoljeću, postojali kao zasebna zbirka normi (*volumen capitularium*), paralelna i komplementarna gradskomu statutu, što je pristup koji uočljivo odražava administrativne obrasce u Veneciji gdje je gotovo svaka gradska služba posjedovala vlastiti kapitular. U tom su smislu zadarski kapitulari istodobno bili lokalna adaptacija mletačkoga upravnog modela, pod čijim se snažnim utjecajem grad razvijao barem od 13. stoljeća, te proizvod specifičnoga institucijskog sazrijevanja komune čiji je pravni poredak bio uređen u više normativnih zbirki. Iako ih većina nije sačuvana, dostupni izvori nedvojbeno potvrđuju da je djelovanje gotovo svih zadarskih institucija bilo regulirano kapitularima, čije su se odredbe k tomu povremeno nadopunjavale i revidirale.<sup>2</sup>

Jedan od tih zadarskih kapitulara bio je, dakle, i Kapitular prokuratora zadarske komune, magistrature u kojoj su se ispreplitale različite nadležnosti upravno-prav-

- 
- 1 Pragin strojopisni prijepis vidi u: Biblioteca Nazionale Marciana (Italija), Codici italiani 3. Classe VI, cod. 509: *Giuseppe Praga: Miscellanea II di documenti e materiali su personaggi, fatti e problemi di storia dalmatica ed adriatica*, nr. 3, *Capitolare dei Procuratori di Comun di Zara*. Prijepis Kapitulara koji je zadarski kancelar Šimun Jordanov napravio iz izvornih zapisnika zadarskih vijeća nalazi se u: Znanstvena knjižnica Zadar (Hrvatska), Zbirka rukopisa, Ms. 218: *Ducali e terminazioni riguardanti la città di Zara*, sv. 2 (dalje: ZKZD, Ms. 218), fol. 23-29v. Kapitular se na temelju Šimunova prijepisa objavljuje u: Tomislav Popić, „Kapitular prokuratora zadarske komune iz 1373. godine”, *Povijesni prilozi* 69 (2025), 45-69.
  - 2 Podrobnije o kapitularima u Zadru vidi: Popić, „Kapitular prokuratora zadarske komune”; Tomislav Popić, „Srednjovjekovni zadarski kapitulari”, *Povijesni prilozi* 42 (2012), 43-80; Miroslav Granić, „Capitolare comitis Pagi”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 36 (1994), 261-281; Vitaliano Brunelli, „Gli ‘Statuta Jadertina’”, *Programma dell’ I. R. Ginnasio superiore di Zara* 49 (1906), 3-35.

ne i fiskalne naravi. Polazeći od samoga pojma *procurator*, valja napomenuti da je on u srednjovjekovnomu svijetu posjedovao višestruku semantičku širinu. Termin se prije svega rabio u značenju punomoćnika, tj. osobe ovlaštene za zastupanje pojedinaca, institucija ili korporacija u poslovima opće ili specifične naravi. Mandat takva punomoćnika temeljio se na ispravi (*procuratorium, instrumentum procurationis*) u kojoj su precizno bile navedene njegove ovlasti dobivene od opunomoćitelja. Primjerice, u jesen 1386. godine zadarski plemić Juraj, sin pokojnoga Tome de Matafarisa, izdao je punomoć trojici svojih rođaka – braći Franji i Nikoli, sinovima pokojnoga Jakova de Matafarisa, te Marinu pokojnoga Vučine de Matafarisa – ovlastivši ih da u njegovo ime otputuju u Dubrovnik, ondje sklope brak s Anom, kćeri dubrovačkoga plemića Ivana de Grade, zatraže isplatu prve rate Anina miraza te o svemu sastave službenu ispravu.<sup>3</sup> Slično tomu, sredinom 1367. godine upravitelj i predstavnici zadarske Bratovštine sv. Silvestra imenovali su zadarskoga plemića Kolana pokojnoga Kože de Begne svojim punomoćnikom da u njihovo ime vodi parnice protiv dužnika bratovštine te obavlja i druge s tim povezane poslove.<sup>4</sup> U rujnu 1267. godine trogirsko je vijeće u sporu s biskupom i kaptolom oko desetine također posegnulo za institutom punomoćnika, a isto je, samo mjesec dana kasnije, napravio i sam kaptol.<sup>5</sup>

Drugo značenje pojma *procurator* u srednjovjekovnomu kontekstu odnosilo se na osobe koje su u svojstvu izaslanikâ određene korporacije ili društvene zajednice bile ovlaštene zastupati njezine interese i donositi odluke u njezino ime. U takvim su se slučajevima prokurator i često nazivali i *sindici* ili *ambassiatores*. Primjerice, krajem svibnja 1366. godine zadarsko Tajno vijeće, sastavljeno tom prigodom od trojice rektora i trinaestorice *sapientium*, imenovalo je Mafeja pokojnoga Ivana de Matafarisa izaslanikom komune povjerivši mu zadaću da od padovanskoga gospodara Francesca I. da Carrare ishodi zajam od 2000 zlatnih dukata za kupnju žita.<sup>6</sup>

Treće i ne manje važno značenje pojma *procurator* obuhvaćalo je upravitelje imovine pojedinih institucija, korporacija ili zajednica poput komuna, crkava, samostana, hospitala, bratovština i sl. Tako je, primjerice, Desa Lukin oporučno ostavio trogirskim franjevcima svoje posjede i drugu imovinu kojom su stvarno

3 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-31 Bilježnici Zadra (1288. – 1797.) (dalje: HR-DAZD-31), Articutus de Rivignano (1383-1416), kut. 25, b. 4, sv. 3, fol. 78v-79. Podrobno o slučaju vidi: Tomislav Popić, „Zadarske mirazne parnice iz druge polovice 14. stoljeća”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 30 (2012), 61-74.

4 HR-DAZD-31, Petrus Perencanus (1365-1392), kut. 8, b. 1, sv. 5, fol. 45-45v.

5 Tomislav Popić, Ante Bećir, prir., *Acta et reformationes consiliorum civitatis Tragurii (saec. XIII-XV)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2022), 91-92; Tadija Smičiklas *et al.*, prir., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), vol. V (1907) (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti), 441-442.

6 HR-DAZD-31, Petrus Perencanus (1365-1392), kut. 8, b. 1, sv. 2, fol. 6-7v.

upravljala četiri prokuratora jer su pripadnici reda manje braće tijekom 13. stoljeća, sukladno idealima siromaštva svetoga Franje Asiškoga te zavjetu na osobno i zajedničko siromaštvo, imali složen odnos prema vlasništvu.<sup>7</sup> U tom je pogledu bulom pape Grgura IX. *Quo elongati* iz 1230. godine uspostavljen mehanizam posrednoga vlasništva unutar franjevačkoga reda na način da je sva njihova imovina formalno bila u vlasništvu pape, dok su njome u svakodnevnim poslovima upravljali posebno imenovani prokuratori.

Moguće su, dakako, i različite kombinacije prethodno navedenih slučajeva, kao i svi istodobno, pa se sukladno tomu prokuratori zadarske komune – prema odredbama njihova kapitulara, ali i drugih relevantnih izvora – mogu okarakterizirati kao zastupnici komune zaduženi za zaštitu njezinih materijalnih interesa, za upravljanje i skrb o gradskoj imovini te za obavljanje čitava niza drugih poslova. Geneza institucije može se na temelju sačuvanih izvora pratiti od početka 14. stoljeća. Prvi izrijekom potvrđeni spomen prokuratora zadarske komune (*procuratores comunis Iadere*) pronalazi se u kazalima mletačkoga Senata između 1302. i 1306. godine. Izvorni zapisnici, naime, nisu sačuvani, a iz samih kazala nije moguće u potpunosti razabrati sadržaj odluka, pa je razvidno tek to da se radilo o uvođenju dvostrukoga registra novčanih kazni u zadarsku administrativnu praksu, od kojih je jedan trebao čuvati knez, a drugi prokuratori komune.<sup>8</sup> Nešto konkretnije podatke pruža zapis iz 1308. godine kada zadarska Kuriija, predvođena knezom Matejem Manolesom, imenuje trojicu prokuratora izvršiteljima oporuke zadarskoga građanina Dimitrija de Stricalle.<sup>9</sup> Time su, u skladu s potrebama trenutka, komunalni prokuratori preuzeli mjesto dvojice oporučno imenovanih izvršitelja koji su u međuvremenu preminuli. Broj od tri prokuratora, kao i njihova uloga u obavljanju ovakvih fiducijarnih zadaća, potvrđeni su i njihovim kapitularom iz 1373. godine, što upućuje na zaključak da je djelovanje prokuratora već početkom 14. stoljeća, a vjerojatno i ranije, bilo regulirano takvom jednom normativnom zbirkom.

Sam početak Kapitulara regulirao je postupak izbora zadarskih prokuratora koji su se birali iz reda „dobrih i zakonitih građana”, tj. pripadnika plemstva rođenih u zakonitomu braku, a koji su pritom morali imati najmanje trideset godina života. Izborni proces započinjao je u sklopu triju komora (*camere*), nestalnih tijela Velikoga vijeća kojima se povjeravala zadaća predlaganja kandidata za pojedine funkcije.<sup>10</sup>

7 CD, vol. V (1907), 284-285.

8 Šime Ljubić, prir., *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike, knjiga I od godine 960 do 1335* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1868), 158.

9 Mirko Zjačić, prir., *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279. – 1308.* (Zadar: Državni arhiv Zadar, 1959), 94.

10 Usp. o komorama na primjeru Dubrovnika: Nella Lonza, „Izborni postupak Dubrovačke Republike”, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000), 22-24.

Svaka od tih komora bila je obvezna predložiti po dvije osobe, čime se oblikovao krug od šest kandidata iz kojega je Veliko vijeće potom biralo trojicu prokuratora. Kandidat s najvećim brojem glasova imenovao se pritom na dvogodišnji mandat i nazivao se *maior procurator*, dok su preostala dvojica obnašala službu tijekom jedne godine.<sup>11</sup>

Na početku svoga mandata prokurator i su bili dužni položiti prisegu, a po njegovu isteku mogli su biti ponovno birani na istu dužnost bez obveze prethodnoga razdoblja mirovanja.<sup>12</sup> Njihovo je djelovanje bilo strogo normirano u pogledu dnevnoga rasporeda i obvezne prisutnosti u službenim prostorijama – gradskoj riznici, koja se u izvorima naziva *procuraria*, *camera* i *camera procurarie*. Svaki je prokurator bio dužan provesti najmanje jedan sat prijepodne i jedan sat poslijepodne u spomenutoj riznici, pri čemu se neopravdano izbjivanje sankcioniralo novčanom kaznom.<sup>13</sup> Bilo kakva unutarnja podjela poslova među prokuratorima bila je izričito zabranjena radi očuvanja funkcionalne kohezije i izbjegavanja fragmentacije nadležnosti.<sup>14</sup> U slučaju povrede kapitularnih odredbi svaki građanin imao je pravo prijave prokuratora Kuriji (knez i rektori) koja je u roku od petnaest dana bila dužna riješiti predmet i donijeti mjerodavnu odluku.<sup>15</sup>

U razmatranju djelokruga zadarskih prokuratora valja kao polazište uzeti skupinu kapitularnih odredbi koje se odnose na upravljanje imovinom komune jer je upravo to činilo samu srž njihovih dužnosti. U toj ulozi prokurator i su uživali široka ovlaštenja za poduzimanje mjera radi očuvanja i zaštite komunalnih dobara. Ipak, njihova financijska autonomija bila je podložna određenim ograničenjima pa bez pisanoga odobrenja Kurije nisu smjeli trošiti iznose veće od 100 solida malih denara.<sup>16</sup> Među redovite obveze zadarskih prokuratora ulazila je mjesečna provedba istražnih radnji usmjerenih na otkrivanje nezakonitih prisvajanja ili neovlaštenoga korištenja komunalne imovine koje su, u slučaju utvrđenja povrede, rezultirale podnošenjem prijave Sudbenomu dvoru rektora.<sup>17</sup> Poseban segment njihova djelokruga obuhvaćao je nadzor nad strateški važnim objektima, poput kaštela sv. Mihovila na otoku Ugljanu koji je bio od iznimne vojno-obrambene važnosti.<sup>18</sup> Tako, primjerice, odluka zadarskoga Velikog vijeća iz 1366. godine predviđa imenovanje posebnoga poslanika zaduženoga da od senjske kneginje Elizabete, sestre krčkih knezova Dujma III. i Bartola VIII. te udovice trogirskoga i ostrovičkoga kneza Pavla II.

11 ZKZD, Ms. 218, fol. 23; HR-DAZD-31, Petrus Perencanus (1365-1392), kut. 8, b. 1, sv. 3, fol. 31; sv. 4, fol. 15v, 16.

12 ZKZD, Ms. 218, fol. 28v-29.

13 ZKZD, Ms. 218, fol. 23-23v.

14 ZKZD, Ms. 218, fol. 23v-24.

15 ZKZD, Ms. 218, fol. 29.

16 ZKZD, Ms. 218, fol. 27.

17 ZKZD, Ms. 218, fol. 25-25v.

18 ZKZD, Ms. 218, fol. 25v.

Šubića, ishodi zajam od 400 zlatnih dukata ili florena za građevinske zahvate na spomenutomu kaštelu i dovršetak lukobrana. Za izvršenje te misije određen je Ivan de Varicassis, jedan od trojice tadašnjih zadarskih prokuratora.<sup>19</sup> Iz kasnijih desetljeća sačuvani su i ugovori o zahvatima na istomu fortifikacijskom kompleksu. Godine 1393. sklopljen je ugovor između komune i zadarskih graditelja Grgura i Bilše Bilšića o podizanju kule na kaštelu sv. Mihovila, a sedam godina kasnije rektori i prokuratori zaključuju novi ugovor s graditeljem Nikolom Arbusanićem kojim mu povjeravaju gradnju dviju kamenih kuća unutar njegovog utvrđenog perimetra.<sup>20</sup> Upravljanje kaštelom podrazumijevalo je i sustavne logističke preglede, osobito u razdobljima izmjene zapovjedništva. U takvim prigodama jedan od prokuratora bio je dužan s notarom gradske riznice (*notarius camere*) izvršiti nadzor opskrbljenosti utvrde, od zaliha hrane i oružja do ostalih potrepština, te o zatečenomu stanju podnijeti pisano izvješće knezu i rektorima. Na temelju tih izvješća donosile su se onda konkretne odluke koje su mogle uključivati nabavu dodatnih zaliha, popravke ili dogradnju pojedinih objekata unutar kaštela.

U korpus kapitularnih odredbi koje se odnose na upravljanje komunalnom imovinom ubraja se i ona kojom se zadarskim prokuratorima povjerava nadzor nad radom paškoga kneza i blagajnika. Prema toj odredbi jedan od prokuratora svakih je šest mjeseci bio dužan otputovati na otok Pag u pratnji posebno imenovana notara kako bi proveo istragu o načinu na koji su spomenuti dužnosnici izvršavali povjerene im obveze. Po dovršetku nadzorne misije prokurator je morao podnijeti pisano izvješće zadarskomu knezu i rektorima.<sup>21</sup> Upravo se u ovoj odredbi može prepoznati neposredan povod sastavljanju novoga Kapitulara zadarskih prokuratora u ožujku 1373. godine. Naime, tek nekoliko mjeseci ranije, u rujnu 1372. godine, kralj Ludovik I. izdao je dekret kojim je otok Pag ponovno stavljen pod izravnu jurisdikciju zadarske komune. Sukladno toj političko-upravnoj promjeni, zadarsko je Veliko vijeće još istoga mjeseca donijelo odredbe o radu paškoga blagajnika, dok je u studenom usvojen Kapitular paškoga kneza koji je, među ostalim, izrijekom propisao i obvezu zadarskih prokuratora da dvaput godišnje provode istrage nad njegovim radom.<sup>22</sup> Budući da je tim propisom prokuratorima povjerena nova dužnost, trebalo je revidirati dotadašnji normativni okvir o djelokrugu njihovih poslova. Slijedom toga Veliko je vijeće pristupilo donošenju nove, nadopunjene verzije već postojećega Kapitulara zadarskih prokuratora kojom je pravno kodificiralo prošireni opseg ovlasti te komunalne magistrature.

19 HR-DAZD-31, Petrus Perencanus (1365-1392), kut. 8, b. 1, sv. 3, fol. 14v-15.

20 Ivo Petricioli, „Tri srednjovjekovna dokumenta o radovima u kaštelu sv. Mihovila na Ugljanu”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 26/13 (1986/1987), 165-177.

21 ZKZD, Ms. 218, fol. 25v-26.

22 Granić, „Capitulare comitis Pagi”, 278-280.

U okviru svojih temeljnih zadaća vezanih uz upravljanje gradskom imovinom zadarski su prokurator i štitali interese komune u najširem smislu, a to znači i kao njezini zastupnici u sudskim sporovima.<sup>23</sup> U toj ulozi nastupali su i kao tužitelji u procesima protiv dužnika komune i kao tuženici u predmetima koje su protiv komune pokretali različiti vjerovnici. Ilustrativan je u tom pogledu slučaj iz 1363. godine kada su prokurator i komunalnim odvjetnicima tražili da se u korist komune kao ošasna prenesu dobra pokojnih Ilije i njegove sestre Slave, oboje umrlih bez oporuke i bez zakonskih nasljednika.<sup>24</sup> Iste godine zadarski su prokurator i stavili na dražbu pet ždrijebova zemlje Črnula Paškina de Fanfogne u Crnomu kako bi namirili njegov dug prema komuni od 70 libri i 18 solida malih denara za izradu prizivnoga spisa te 150 libri malih denara na račun izrečene novčane kazne.<sup>25</sup> No isto su tako 1390. godine odlukom zadarskoga Tajnog vijeća stavili na dražbu 100 gonjaja gradske zemlje s maslinicima u Ozrinju, a nakon prodaje cjelokupan iznos od 900 libri malih denara bio je isplaćen zadarskomu stanovniku židovskoga podrijetla Kašeru pokojnoga Davida u svrhu djelomične otplate zajma koji je ovaj dao komuni.<sup>26</sup> Godine 1394. prokurator i su se pak s komunalnim odvjetnicima našli u ulozi tuženika. Parnicu protiv njih, odnosno protiv komune, pokrenuo je Antun, sin Petra Frotisa iz Firence, jer mu je bio onemogućen početak zakupa izvozne carine na sol s otoka Paga unatoč tomu što je Antun za tu koncesiju već uplatio 270 zlatnih dukata.<sup>27</sup> Iste godine Damjan de Nassis također je tužio komunalne prokurator i odvjetnike zbog dasaka i vina ukupne vrijednosti 400 libri malih denara koje su zadarske vlasti, pozivajući se na neku presudu, oduzele tužitelju, a koje su još prije toga paški pobunjenici otuđili iz njegova skladišta na otoku.<sup>28</sup>

Jedna od osobito važnih zadaća zadarskih prokuratora unutar njihova djelokruga uprave nad komunalnom imovinom bila je izrada dvostrukoga inventara nekretnina u vlasništvu komune, koji je trebao obuhvatiti precizne podatke o njihovoj prostornom smještaju, pravnom statusu, identitetu korisnika i vremenu kada su dane u zakup ili na korištenje. Svrha ove sustavno osmišljene prakse bila je osigurati dugoročnu pravnu i fiskalnu stabilnost u gospodarenju gradskom imovinom, omogućiti njezino trajno i dosljedno praćenje te pružiti djelotvornu zaštitu od mogućih zloporaba, otuđenja ili neovlaštena korištenja. Jedan primjerak tako sastavljena inventara pohranjivao se u gradsku kancelariju, dok je drugi ostajao u

23 ZKZD, Ms. 218, fol. 28.

24 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-22 Općina/Komuna Zadar. Veliki sudbeni dvor (1351. – 1438.) (dalje: HR-DAZD-22), kut. 4, sv. 1, fol. 35v-36.

25 CD, vol. XIII (1915), 311-313.

26 CD, vol. XVII (1981), 260-262.

27 HR-DAZD-22, sv. 10, kut. 5, sv. 10, fol. 22-22v.

28 HR-DAZD-22, sv. 2, kut. 3, sv. 2, fol. 87-87v.

riznici.<sup>29</sup> Riječ je zapravo o dobro poznatim registrima općinskih posjeda i prihoda od njihova zakupa koji se u sačuvanim izvorima pojavljuju kao katastri (*catastrum*), odnosno katastici (*catasticum*, *catasso*). Budući da su u njima sadržani podaci bili podložni stalnim izmjenama, a ažurnost imala presudnu važnost, ovi su se registri često podvrgavali reviziji. Dapače, kapitularna odredba pokazuje da su se ti katastri/katastici iznova sastavljali pri svakoj izmjeni prokuratora. Do danas su, međutim, sačuvani tek fragmenti zadarskoga katastika s početka 14. stoljeća, jedan necjelovit primjerak iz 1421. godine te opet samo ulomci za period između 1431. i 1454. godine, pri čemu su potonja dva sastavljena u doba nove mletačke vlasti kada je funkcija prokuratora zadarske komune već bila ukinuta.<sup>30</sup>

Posebna pozornost prokuratora bila je usmjerena na vrijednosti i dokumentaciju pohranjenu u komunalnoj riznici, središnjoj točki financijskoga i dokumentarnoga života zadarske komune. Pri stupanju na dužnost prokuratori su bili obvezni sastaviti dvostruki inventar u kojem se vodila evidencija o zatečenoj količini novca, svim dragocjenostima i opremi, kao i cjelokupnoj pisanoj dokumentaciji koja se ondje čuvala. Jedan primjerak toga inventara zadržavali su sami prokuratori, dok se drugi pohranjivao u gradsku kancelariju. Tijekom mandata prokuratori su u isti inventar unosili i sve novčane iznose, predmete i dokumente koji bi im bili povjereni na čuvanje u riznici, dok su po isteku službe bili dužni podnijeti knezu i rektorima iscrpno završno izvješće o njezinu stanju predajući je istodobno svojim nasljednicima.<sup>31</sup> Osobito je vrijedno istaknuti da je gradska riznica uz svoju fiskalnu funkciju imala i izrazitu arhivsku dimenziju s obzirom na to da je čuvala komunalnu dokumentaciju, poglavito spise starijega datuma, najvažnije gradske registre, a vjerojatno i barem jedan službeni primjerak gradskoga statuta, kao što je bio slučaj i u Piranu.<sup>32</sup> U tom pogledu riznica je istodobno bila i komunalni arhiv, što svjedoči o kontinuiranom oblikovanju dokumentarnih praksi zadarske komune. Te su se prakse, u skladu s razvojnim tendencijama na području čitave Europe, počele sustavno razvijati i na-

29 ZKZD, Ms. 218, fol. 28v.

30 Zadarski katastik iz 1421. godine objavljen je u: Stjepan Antoljak, „Zadarski katastik 15. stoljeća”, *Starine* 42 (1949), 371-417. Sačuvani ulomci zadarskoga katastika s početka 14. stoljeća o zakupu komunalnih prihoda, koji se s lakunama odnose na razdoblje od 1300. do 1325. godine, kao i fragmenti onoga od 1431. do 1454. godine do danas nisu objavljeni, a čuvaju se u Državnomu arhivu u Zadru. Vidi: Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-19, Općina Zadar, *Datia et incantus civitatis Iadrae et eius districtus*, knjiga 1 (1300.-1325.) i knjiga 2 (1431.-1454.). O katastiku s početka 14. stoljeća vidi: Tomislav Raukar, „Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV stoljeću”, *Historijski zbornik* 21-22 (1968-1969), 366; Tomislav Raukar, „Prilozi o trgovačkom životu u Zadru u XV st.”, u: *Spomenica Josipa Matasovića*, ur. Igor Karaman (Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske, 1972), 172-173.

31 ZKZD, Ms. 218, fol. 27-28.

32 Miroslav Pahor, Janez Šumrada, prir., *Statuta communis terrare Pirani saec. XIII-XVII* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1987), 302.

dograđivati tijekom 13. stoljeća stvarajući temelje za kasniji, sve složeniji sustav (u) pravne memorije grada.<sup>33</sup>

O ulozi komunalne riznice kao središnjega mjesta kolektivne memorije i arhivske pohrane zorno svjedoči više sačuvanih dokumenata. Primjerice, početkom 1393. godine donesena je presuda u parnici koju je pokrenuo zadarski plemić Madije de Cipriano tražeći od Kršula Toskanića i Stanka pokojnoga Živula iz Sali na Dugomu otoku da iziđu iz posjeda dvaju gonjaja uzurpirane zemlje. Nakon Madijeve smrti 1392. godine parnicu su nastavili njegovi sinovi Kolan i Damjan, no sud je u konačnici odbio tužbeni zahtjev uz obrazloženje da tužitelji nisu pružili dostatne dokaze o nezakonitu prisvajanju zemlje. U potporu svojim tvrdnjama tužitelji su priložili dvije isprave – jednu iz 1307. i drugu iz 1327. godine – pri čemu je potonja sudu bila predložena i u obliku kopije pronađene *in procuraria communis*.<sup>34</sup> Sličnu ulogu riznice u čuvanju pisane dokumentacije potvrđuje i ugovor iz 1373. godine kojim je samostan sv. Kuzme i Damjana u gradu kupio zemljište u vlasništvu Mafeja, Filipa i Marina de Matafarisa s namjerom da ondje podigne crkvu sv. Marije. Budući da je za gradnju bilo potrebno prethodno ishoditi dozvolu, koju je Veliko vijeće izdalo 1371. godine, zapriješnuti zadarski bilježnik Petar Perencan brižljivo je notirao i to da su knez i rektori naložili sastavljanje ugovora u dva primjerka od kojih je jedan zadržavao opat samostana, a drugi je predan komunalnim prokuratorima *ad conseruandum in procuraria communis Iadre* – na (trajno) čuvanje u gradskoj riznici.<sup>35</sup> Treći vrijedan primjer potječe iz 1400. godine kada je zadarski kancelar Ivan iz Casolija u svoj *bastardel* unio podatak da je Kršo Rajnerijev de Varicassis u svojstvu oporučnoga izvršitelja sastavio

33 Dugo marginalizirana u okviru klasičnih historiografskih pristupa, tema arhivske svijesti, odnosno svjesnoga odnosa društvenih zajednica prema stvaranju, čuvanju i utilizaciji pisane dokumentacije, u novije vrijeme zadobiva sve veću pozornost u istraživanjima koja pokazuju da je arhiviranje bilo sastavni dio oblikovanja kolektivnoga pamćenja i političke moći. O tome vidi primjerice: Attilio Bartoli Langeli, Andrea Giorgi, Stefano Moscadelli, ur., *Archivi e comunità tra Medioevo ed età moderna* (Rim: Ministero per i beni e le attività culturali, 2009); Filippo de Vivo, „Heart of the State, Site of Tension: The Archival Turn Viewed from Venice, ca. 1400-1700”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 68/3 (2013), 459-485; Filippo de Vivo, Andrea Guidi, Alessandro Silvestri, ur., *Archivi e archivisti in Italia tra medioevo ed età moderna* (Rim: Viella, 2015); Pierre Chastang, *La ville, le gouvernement et l'écrit à Montpellier (XII<sup>e</sup>-XIV<sup>e</sup> siècle)* (Paris: Éditions de la Sorbonne, 2019); Emily N. Savage, ur., *New Approaches to the Archive in the Middle Ages: Collecting, Curating, Assembling* (London: Routledge, 2024), kao i bogatu literaturu koja se tamo navodi. Usp. Serdo Dokoza, „Archivium comunis Jadre u XIV. stoljeću”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48 (2006), 215-230. Osobito dobar stariji pregled na temelju statuta talijanskih i dalmatinskih gradova nudi: Bernard Stulli, „O pravnom režimu korištenja arhivske građe”, *Arhivski vjesnik* 9 (1966), 137-236. Vidi i: Tomislav Popić, „Political Expressions of Pragmatic Literacy in Thirteenth-Century Trogir: A Sketch for a Portrait”, *Povijesni prilozi* 62 (2022), 47-82.

34 HR-DAZD-22, kut. 5, sv. 10, fol. 106-106v.

35 CD, vol. XIV (1916), 527. Za odluku Velikoga vijeća o izgradnji crkve vidi: CD, vol. XIV (1916), 306-307.

inventar dobara svoje preminule žene Katarine te ga, sukladno propisanoj proceduri, predao prokuratoru Ivanu de Vitcoru koji ga je potom pohranio *in archiuo procurarie communis* – u arhiv komunalne riznice.<sup>36</sup>

Osobito ilustrativan u kontekstu kasnosrednjovjekovnih dokumentarnih praksi jest slučaj zadarskoga plemića Kože de Begne koji je potkraj svibnja 1396. godine kao doživotni prokurator zadarske komune (*procurator communis Iadre in uita*) zatražio od Zadarskoga kaptola ovjereni prijepis privilegija pokojnoga kralja Ludovika I. o pravnomu statusu otoka Paga. Prijepis kraljevskoga privilegija, koji je napravljen na inicijativu gradskih vlasti, uručen je tročlanomu zadarskom poslanstvu koje su činili Pavao de Georgiis, Marin de Ginano i Pavao de Paulo, a koje je dva dana nakon toga otputovalo u Nin gdje je pod predsjedanjem zagrebačkoga biskupa i kraljevskoga vikara Ivana Šipuškoga, bana Hrvatske i Dalmacije Nikole II. Gorjanskoga te njegova brata, krbavskoga kneza Ivana, trebalo započeti zasjedanje općega sabora (*congregatio generalis*) Hrvatske i Dalmacije.<sup>37</sup> Pozivajući se na taj Ludovikov privilegij, zadarski su poslanici na saboru tražili vraćanje otoka Paga pod izravnu jurisdikciju komune, koja joj je bila oduzeta odlukom kralja Sigismunda svega godinu dana ranije. Sama kaptolska isprava iznimno zorno svjedoči o ustaljenoj praksi izrade ovjerenih prijepisa dokumenata koji su se nosili na službena putovanja kako se izvornike ne bi izlagalo opasnosti – *ne ipsum originale propter discrimina uiarum et aliorum occurentium deferendo ledi, infringi, dilacerari, arripi siue deperdi contingat* (da se rečeni izvornik, uslijed opasnosti puta i drugih mogućih nepogoda, ne bi oštetio, polomio, rastrgao, ukrao ili izgubio).<sup>38</sup>

Gradska riznica nije, međutim, bila jedino mjesto gdje su se u srednjovjekovnomu Zadru čuvali komunalni spisi, što se i drugdje iz praktičnih razloga, ponajviše zbog požara i drugih nepogoda, izbjegavalo. Dokumentacija u svakodnevnoj uporabi često se pohranjivala u gradsku kancelariju (*cancellaria*) koja je u administrativnomu pogledu bila podijeljena na veliku (*cancellaria superior, cancellaria maior*) i malu kancelariju (*cancellaria inferior*). Ako je suditi po ono malo zapisa u kojima se javljaju, čini se da je velika kancelarija prvenstveno služila potrebama gradskih institucija vlasti kao što su upravitelj grada (potestat, knez, rektori) i komunalna vijeća te da je bila zadužena za vođenje internih komunalnih spisa poput zapisnika vijeća i sudova, odnosno sastavljanje dokumenata koji su nastajali u sklopu redovitoga djelovanja gradske uprave. Mala kancelarija, nasuprot tomu, obavljala je svakodnevne administrativne poslove, osobito one povezane s neposrednim potrebama građana i rutinskom pravnom ko-

36 HR-DAZD-31, Iohannes de Casulis (1381 – 1417), kut. 21, sv. 2, sveš. 2, fol. 11.

37 Ferdo Šišić, prir., „Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga”, *Vjesnik kraljevskog Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva* VI (1904), 21.

38 Mladen Ančić, prir., „Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola, vol. 3, Registar Petra de Serçane”, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 15 (2019), 113.

munikacijom. O tome, primjerice, svjedoči parnica iz 1394. godine kojom je prokurator zadarskoga franjevačkog samostana Ivan pokojnoga Jurja de Soppe tražio od Filipa pokojnoga Vučine de Matafarisa 250 libri malih denara kao polovicu iznosa koji je njegov stric Mafej de Matafaris oporučno ostavio franjevačkomu samostanu za radove na kapelici u crkvi sv. Franje, gdje je nakon smrti bio i pokopan. Tijekom postupka odvjetnik tužitelja, zadarski notar Artikucije iz Rivignana, predočio je kao dokaz i kopiju jednoga sudskog zapisnika koji se nalazio *in cancellaria superiori Iadre*.<sup>39</sup> Drugi slučaj pokazuje kako je Veliko vijeće početkom 1393. godine donijelo odluku o privremenomu prijenosu rektorskih sudskih ovlasti na građanske suce, što je zadarski notar Baudin pokojnoga Angela de Brazzis iz Padove, ujedno i *cancellarius superior communis Iadre*, kao informaciju na cedulji prosljedio tadašnjemu notaru građanskoga suda koji ju je umetnuo u jednu od sudskih knjiga.<sup>40</sup> Godine 1396. isto je vijeće pripojilo Sudbeni dvor za pokretnine (*Curia mobilia*) Velikom sudbenom dvoru građanskih sporova (*Curia maior civilium*), a stranka u jednoj parnici napravila je za potrebe sudskoga procesa prijepis te odluke iz zapisnika komunalnih vijeća koji su se čuvali *in cancellaria superiori*.<sup>41</sup> S druge strane, u maloj kancelariji više se odražava operativna, svakodnevna administrativna praksa u komunikaciji s građanima pa je tako poništenje jedne presude iz 1398. godine po namirenju tražbine, uključujući ritualno paranje same isprave, obavljeno upravo *in cancellaria inferiori*.<sup>42</sup> Stoga ovakva podjela ne svjedoči samo o složenosti administrativne strukture zadarske komune, nego i o jasno diferenciranim funkcijama unutar njezina pisarsko-arhivskoga sustava.

Najvrjedniji dokumenti, poput gradskih privilegija, čuvali su se pak u posebno osiguranoj škrinji, što je bila ustaljena praksa u brojnim gradovima još od ranijih stoljeća.<sup>43</sup> Zadarska škrinja, prema svjedočanstvu ljetopisca Pavla de Paula iz 1396. godine, bila je smještena u svod ispod zvonika samostana sv. Marije, a mogla se otvoriti isključivo trima ključevima. Jedan ključ čuvala je opatica samostana, drugi je bio povjeren jednomu od rektora, a treći jednomu od komunalnih prokuratora, čime se osiguravala ne samo fizička zaštita sadržaja škrinje nego i institucijska kontrola nad pristupom najvažnijim gradskim povlasticama.<sup>44</sup> U vrijeme kada je zapis sastavljen, očito je došlo do stanovite promjene u ovoj praksi s obzirom na to da Pavao izričito bilježi kako je sukladno odluci zadarskoga Tajnog vijeća o podjeli ključeva upravo on bio prvi rektor kojemu je, zajedno s opaticom i prokuratorom, povjereno čuvanje jednoga od ključeva škrinje. Valja naposljetku istaknuti i to da su zaprisegnuti zadar-

39 HR-DAZD-22, kut. 3, sv. 2, fol. 78v.

40 HR-DAZD-22, kut. 5, sv. 10, fol. 143a.

41 HR-DAZD-22, kut. 5, sv. 3, fol. 23.

42 HR-DAZD-22, sv. 3, kut. 5, sv. 3, fol. 31.

43 Dokoza, „Archivium comunis Jadre”, 218-222.

44 Šišić, „Ljetopis Pavla Pavlovića”, 22.

ski notari držali u svom posjedu registre bilježničkih isprava (i registre presuda ako su djelovali kao sudski notari) sve do trenutka kada bi napuštali grad ili preminuli. Ti registri tada su se prenosili na čuvanje i daljnje korištenje u gradsku kancelariju, a protekom vremena premještali u riznicu kao komunalni arhiv.<sup>45</sup>

Posebno ustaljena praksa, regulirana gradskim statutom, bila je mogućnost pohrane vlastoručno sastavljenih oporuka u komunalnu riznicu, dok je za inventare dobara, koje su izvršitelji oporuka izrađivali nakon smrti oporučitelja, to bilo izrijekom propisano kao obveza.<sup>46</sup> S tim je povezana i jedna odredba Kapitulara zadarskih prokuratora kojom se uspostavljao nadzor nad zaprimanjem te vrste dokumenata u riznicu. Odgovornost za to bila je povjerena notar u riznice koji je početkom svake godine po nalogu prokuratora bio dužan izraditi nove, ažurirane popise svih oporuka i inventara dobara pohranjenih u riznici.<sup>47</sup> Čitava praksa obilno je zasvjedočena i drugim dokumentima. Osim već spomenutoga inventara dobara Kršine žene Katarine, može se navesti i inventar Jelene, kćeri pokojnoga Franje de Zadulinisa i udovice Fridrika Marinova de Matafarisa iz 1397. godine koji je nekako zalutao među bilježničke spise zadarskoga notara Vannesa Bernardova iz Ferma. Odmah iza popisa imovine nalazi se i zapis rukom tadašnjega zadarskog prokuratora Andrije de Cesamisa kojim potvrđuje primitak Jelenina inventara i njegovu pohranu u gradsku riznicu.<sup>48</sup> Zapravo, može se reći da svi sačuvani zadarski inventari koji se danas čuvaju u Državnomu arhivu u Zadru, a koje je za srednjovjekovno doba objavio Robert Leljak, potječu upravo iz gradske riznice.<sup>49</sup> Naime, zanemarujući svega nekoliko inventara koji su, kao Jelenin, na neki način dospjeli u fond zadarskih bilježnika, odnosno u historiografiji zacijelo najpoznatiji srednjovjekovni inventar zadarskoga suknara Mihovila koji je nekako dospio u be-

45 Tomislav Popić, „Zadarski sudbeni dvor konzula i mora u srednjemu vijeku”, u: *Acta mediaevalia Curiae consulum et maris communis Iaderae, tomus primus*, prir. Tomislav Popić (Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2025), 38-40.

46 Josip Kolanović, Mate Križman, prir., *Statuta Iadertina* (dalje: SI) (Zadar: Ogranak Matice hrvatske Zadar, 1997), 348, 362. Kako kazuje prva odredba, vlastoručno pisane oporuke mogle su se pohraniti na čuvanje i u još nekoliko mjesta povjerenja, a to su sakristije crkava pri gradskim samostanima sv. Frane, sv. Platona, sv. Nikole i sv. Marije benediktinki, kao i sv. Marije de Melta u zadarskomu predgrađu.

47 ZKZD, Ms. 218, fol. 26.

48 HR-DAZD-31, Vannes Bernardi de Firmo (1375. – 1404.), kut. 13, b. 1, sv. 3, sveš. 2, fol. 36-37. Na kraju inventara stoji: *Ego Andreas de Cesamis, procurator communis Iadre, recepi hoc inuentarium de bonis olim domine Line apresentatum per ser Madium de Fanfog[na], procuratorem vt aserrit comissariorum dicte condam domine Line, in pre[sen]cia dominorum Pauli de Paulo, Antoni de Grixogonis et Sim[onis] de Detricho, honorabilium rectorum Iadre, 1397, die VII [mai]i.*

49 Robert Leljak, prir., *Inventari fonda Veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru godine 1325. – 1385.*, sv. 1 (Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2006); Robert Leljak, prir., *Inventari fonda Veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru godine 1385. – 1493.*, sv. 2 (Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2019). Usp. Leljak, *Inventari*, sv. 1, 11.

nediktinski samostan sv. Marije, svi ostali inventari danas čine zasebnu cjelinu pod nazivom *Inventari zadarskih građana* u arhivskom fondu *Općina Zadar* (signatura: HR-DAZD-19), pri čemu je ona ustvari sljednica serije *Procuraria communis Iadrae* srednjovjekovna i ranonovovjekovna zadarskog arhiva.<sup>50</sup>

Osobito je dojmljiv slučaj iz 1403. godine vezan uz ostavinu zadarske stanovnice Matije, kćeri pokojnoga Krševana Črnote i udovice Pripka Zagorca. Matija je još 1399. godine sastavila oporuku u kojoj je za izvršitelje postavila svećenika Petra Budonića, tadašnjega priora crkve sv. Martina u predgrađu, mornara Dimitrija Nikoletova iz Zadra i njegovu ženu Dražicu. Budući da je Dražica u međuvremenu preminula, a da svećenik Petar nikada nije sastavio inventar Matijine imovine uvjeren da Dimitrije njome loše upravlja, zadarski su rektori 1402. godine umjesto njega novom izvršiteljicom oporuke imenovali Stanu, ženu Dimitrija Benediktova. U skladu s preuzetom dužnošću, Stana je ubrzo započela vlastitu istragu o stanju

50 U dvama Leljakovim svescima objavljeno je ukupno 120 inventara nastalih od 1325. do 1493. godine, koji predstavljaju tek rijetke fragmente izvorno postojećega korpusa. Naime, s obzirom na to da je oporuku svakoga pojedinca u pravilu pratio i pripadajući inventar imovine, jasno je da je broj izvorno sastavljenih inventara bio znatno veći. Zoran Ladić (*Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas* (Zagreb: Srednja Europa, 2012.), 358-431) u sačuvanoj je izvornoj građi detektirao 1760 zadarskih oporuka za razdoblje od 1209. do 1409. godine (od kojih je preživio tek manji dio), a i to je samo djelić stvarno napisanih oporuka, što najbolje ilustrira razmjere gubitka inventara u odnosu na izvorni broj. Dodatno, statutom (SI, lib. III, cap. CXL) bila je propisana i obveza sastavljanja inventara imovine osoba koje su umrle bez oporuke, što samo povećava ukupan broj u srednjem vijeku izrađenih inventara i potvrđuje da je za svaku preminulu osobu trebalo sastaviti popis imovine. U arhivskom fondu zadarskih bilježnika sačuvana su pak još tri inventara iz razdoblja prije 1409. godine. Prvi od njih jest poznati inventar zadarskoga građanina Krševana de Civalellis iz 1384. godine (HR-DAZD-31, Raymundus de Modiis (1384. – 1389.), kut. 27, b. u., sv. 3, sveš. 2, fol. 1-20v), koji je objavio Jakov Stipišić („Inventar dobara zadarskog patricija Grizogona de Civalellis iz 1384. godine”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu* 8 (1977), 375-410) izostavivši ipak iz nekoga razloga posljednju cjelinu inventara pod naslovom *Bona mobilia posita in Pago*, kao i završni zapis napravljen rukom tadašnjega zadarskog prokuratora Petra Ljubavca kojemu je inventar predstavljen (fol. 20v: *MIII<sup>o</sup>LXXXIII<sup>o</sup>, a di XVII de decembrio. Fo presentato auentario a mi Pero de Lubauç, prochorador del çomun de Çara, in presençia de ser Semon de Cuçela e de ser Agustin de Çegala e de ser Antonio de Greseuano, retori de Çara, per ser Pero de Nasi e ser Alberto de Saladin e magestro Andra protomagestro, chomesari de ser Crese de Çeualeli.*). Drugi inventar iz istoga fonda napisan je 1395. godine, a predstavlja novi popis imovine istoga Krševana de Civalellis (HR-DAZD-31, Vannes Bernardi de Firmo (1375. – 1404.), kut. 13, b. 1, sv. 3, sveš. 1, fol. 1-35v. Razlozi sastavljanja novoga inventara ostaju međutim nepoznati. Dokument završava zapisom o predaji inventara tadašnjemu zadarskom prokuratoru Grguru de Nassisu, a priložen mu je i popis imovine koja je ekstrahirana iz prvoga inventara. Treći je inventar već spomenuti popis Jelenine imovine iz 1397. godine (vidi bilješku 48). Svakako najpoznatiji srednjovjekovni zadarski inventar, onaj suknara Mihovila koji se čuva u zadarskomu benediktinskom samostanu sv. Marije, objavljen je pak u: Jakov Stipišić, *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, 2000).

Matijine ostavine i zatražila od Dimitrija Nikoletova uvid u njegov inventar Matijinih dobara držeći da bi joj mogao poslužiti kao temelj za sastavljanje vlastitoga popisa. Dimitrije joj, međutim, nikada nije predočio traženi dokument. Potaknuta sumnjom u njegove namjere, Stana se obratila zadarskim prokuratorima kako bi provjerila je li Matijin inventar, sukladno statutarnoj obvezi, predan u komunalnu riznicu. Budući da ondje nije bio pohranjen, što je bilo lako utvrditi uvidom u popis zaprimljenih inventara, Stana je, oslanjajući se na dostupne podatke i sumnjajući na otuđenje dijela pokretne imovine, sastavila vlastiti inventar Matijinih dobara i predala ga prokuratorima na čuvanje. Međutim, ona je istodobno pred građanskim sudom pokrenula postupak protiv Dimitrija tražeći da ipak predoči vlastiti popis Matijine imovine sumnjajući u pokušaj prijevare, a za slučaj da on to propusti učiniti, zahtijevala je njegovo razrješenje s dužnosti oporučnoga izvršitelja i povrat otuđenih pokretnina u ostavinsku masu.<sup>51</sup>

Značajan dio djelokruga zadarskih prokuratora obuhvaćao je i skrb o pravima ranjivih i pravno nezaštićenih članova gradske zajednice. Jedna od odredbi Kapitulara izrijekom propisuje njihovu dužnost da na temelju odluke Sudbenoga dvora rektora štite interese maloljetnika i osoba lišenih pravne sposobnosti.<sup>52</sup> Sudska praksa pritom pokazuje da su njihove stvarne ovlasti nerijetko nadilazile okvire utvrđene ovom normom pa su rektori prokurateore često imenovali i izvršiteljima oporuka, odnosno privremenim skrbnicima imovine osoba koje su preminule bez oporuke, sve do okončanja ostavinskoga postupka i raspodjele dobara. Tako se, primjerice, već spomenuti podatak iz 1308. godine kada je Kurija imenovala prokurateore izvršiteljima oporuke zadarskoga građanina Dimitrija de Stricalle, izravno uklapa u taj kontekst.<sup>53</sup> Slično tomu, 1403. godine zadarski su rektori prokurateore, *presentes et futuros*, imenovali zaštitnicima imovine (*defensores bonorum*) zadarskoga stanovnika Angela pokojnoga Nikole iz Feltra koji je umro bez oporuke kako njegova dobra ne bi pretrpjela gubitak ili ostala nezaštićena (*ut bona illius Angeli non patiantur aliquod defectum nec indefensa permaneant*).<sup>54</sup>

U okviru ove zaštitne uloge prokuratori su bili ovlašteni poduzimati mjere radi očuvanja imovine štitenika, uključujući i aktivno sudjelovanje u parnicama. Tako je početkom 1392. godine komunalni prokurator Juraj de Zadulinis, djelujući kao jedan od izvršitelja oporuke zadarskoga stanovnika Jurja Spertića kojega su na tu funkciju imenovali rektori, zastupao njegovu ostavinu u sporu pred Sudbenim dvorom konzula i mora. Antun de Fronte iz Firence, ortak svoga sugrađanina Alberta pokojnoga Mateja, tom je parnicom iz Jurjeve ostavine tražio 128 zlatnih dukata,

51 HR-DAZD-22, kut. 3, sv. 2, fol. 114-115.

52 ZKZD, Ms. 218, fol. 28-28v.

53 Vidi bilješku 9.

54 HR-DAZD-22, kut. 3, sv. 2, fol. 50.

što je predstavljalo ostatak duga za određenu količinu vrbovnika, biljke koja se koristila za bojenje tkanina u plavo.<sup>55</sup> Sličan primjer zabilježen je 1403. godine kada je donesena presuda u sporu koji su pokrenuli Dobra, udova protomeštra Andrije iz Zadra, i njezini sinovi Jakov i Ivan. Oni su kao zakonski nasljednici trećega Andrijina sina Petra tražili 500 zlatnih dukata iz ostavine zadarskoga građanina Jurja pokojnoga Mihovila Dražila. Taj iznos predstavljao je preostali dio duga od 660 dukata koliko se Juraj bio obvezao isplatiti plemenitomu zadarskom građaninu Koži de Begni za 110 maraka srebra. Budući da je Petar Andrijin bio jedan od Jurjevih jamaca u tom poslu, Koža je, nakon Jurjeve i Petrove smrti, isplatu tražio od Petrovih nasljednika. Presudom Sudbenoga dvora konzula i mora Dobra i njezini sinovi obvezani su podmiriti dug, pa su naknadno zatražili povrat toga iznosa iz Jurjeve ostavine, tada još uvijek pod zaštitom zadarskih prokuratora koji su u postupku i formalno nastupili kao njezini *defensores*.<sup>56</sup>

Osobitu je pozornost Kapitular zadarskih prokuratora posvetio upravljanju prihodima i rashodima komune te uspostavi mehanizama kontrole nad radom prokuratora u tom pogledu. Prema njegovim odredbama prokuratori su bili ovlašteni primati gotovo sve prihode komune i izvršavati isplate iz gradske blagajne, a o tim su transakcijama vodili zasebne knjige prihoda (*liber introituum*) i rashoda (*liber expensarum*) podnoseći mjesečna izvješća Kuriji, Vijeću umoljenih i komunalnim odvjetnicima.<sup>57</sup> Kapitular pritom svjedoči i o postojanju zasebne institucije komunalnih blagajnika koji su u to vrijeme još uvijek zadržavali određene nadležnosti, poput naplate prihoda od kazni u sudskim sporovima, što se u izvorima označuje izrazom *introitus rotulorum*. No, slučajevi iz prakse potvrđuju da su prokuratori u anžuvinsko doba ipak obnašali ključnu ulogu u svakodnevnom fiskalnom životu grada. Međutim, pitanje uprave nad financijama u kasnosrednjovjekovnom Zadru, kao i razgraničenja ovlasti između komunalnih prokuratora i blagajnika otvaraju niz složenih administrativno-pravnih i institucionalnih aspekata u dijakronijskoj perspektivi koji uvelike nadilaze okvire ovoga rada, pa će biti obrađena u zasebnoj studiji.

\*\*\*

Revitalizacija i kritička analiza Kapitulara prokuratora zadarske komune iz 1373. godine iznijela je na vidjelo niz relevantnih spoznaja o funkcioniranju kasnosrednjovjekovne komunalne uprave u Zadru, ali i šire u kontekstu dalmatinskih gradova pod mletačkom i anžuvinskom vlašću. Komunalni prokuratori u tom su sustavu

55 Popić, *Acta mediaevalia Curiae consulum et maris*, 248-250.

56 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-24 Općina/Komuna Zadar. Pomorski sud (1385. – 1418.), b. 2, sv. 4, fol. 9-11.

57 ZKZD, Ms. 218, fol. 24-24v.

igrali višestruku ulogu: upravljali su gradskom imovinom, zastupali interese komune, skrbbili se o imovini najranjivijih članova zajednice te nadzirali rad gradske blagajne. Njihova se djelatnost, međutim, jasno uklapa i u širi fenomen tzv. dokumentarne revolucije, pri čemu su gradska riznica i kancelarija funkcionirale kao središnja mjesta administrativne pismenosti, institucijske memorije i kontrole. Pojedine odredbe Kapitulara i drugi dokumenti iz pravne i sudske prakse jasno svjedoče o razvijenim i u vrijeme njegova nastanka (1373.) već dugo uobičajenim praksama evidentiranja, arhiviranja i nadzora kroz pisanu riječ – od obveze vođenja inventara riznice te knjiga prihoda i rashoda, do sustavnoga nadzora nad pohranom oporuka, inventara dobara i raznovrsnih komunalnih spisa. U tom se svjetlu gradska riznica otkriva ne samo kao ured zadarskih prokuratora (i blagajnika), odnosno prostor za čuvanje novca i dragocjenosti, nego i kao mjesto kolektivne memorije društvene zajednice – istinski komunalni arhiv. Time Kapitular nije samo izvor za proučavanje pravnih, imovinskih i fiskalnih aspekata gradske uprave nego i ogledalo razvoja kasnosrednjovjekovne strukturirane pismenosti, potvrđujući tezu o postupnomu formiranju profesionalizirane i birokratizirane komunalne administracije u kojoj su pisana pravila, sustavne evidencije i arhivska disciplina bili ključni elementi održavanja društvene memorije te političke i pravne kontrole.

## IZVORI I LITERATURA

### Arhivski izvori:

#### **Biblioteca Nazionale Marciana (Italija)**

Codici italiani 3. Classe VI, cod. 509: *Giuseppe Praga: Miscellanea II di documenti e materiali su personaggi, fatti e problemi di storia dalmatica ed adriatica*, nr. 3, *Capitolare dei Procuratori di Comun di Zara*.

#### **Državni arhiv u Zadru (Hrvatska)**

HR-DAZD-22 Općina/Komuna Zadar. Veliki sudbeni dvor (1351. – 1438.)

HR-DAZD-24 Općina/Komuna Zadar. Pomorski sud (1385. – 1418.)

HR-DAZD-31 Bilježnici Zadra (1288. – 1797.)

#### **Znanstvena knjižnica Zadar (Hrvatska)**

Zbirka rukopisa, Ms. 218: *Ducali e terminazioni riguardanti la città di Zara*.

## Objavljeni izvori:

Ančić, Mladen, prir. „Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola, vol. 3, Registar Petra de Serçane”, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 15 (2019), 7-144.

Antoljak, Stjepan. „Zadarski katastik 15. stoljeća”, *Starine* 42 (1949), 371-417.

Kolanović, Josip; Križman, Mate, prir. *Statuta Iadertina*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske Zadar, 1997.

Leljak, Robert, prir. *Inventari fonda Veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru godine 1325. – 1385.*, sv. 1. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2006.

Leljak, Robert, prir. *Inventari fonda Veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru godine 1385. – 1493.*, sv. 2. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2019.

Ljubić, Šime, prir. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike, knjiga I od godine 960 do 1335*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1868.

Pahor, Miroslav; Šumrada, Janez, prir. *Statuta communis terrare Pirani saec. XIII-XVII*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1987.

Popić, Tomislav; Bećir, Ante, prir. *Acta et reformationes consiliorum civitatis Tragurii (saec. XIII-XV)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2022.

Smičiklas, Tadija *et al.*, prir. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. V (1907), vol. XIII (1915), vol. XIV (1916), vol. XVII (1981). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Šišić, Ferdo, prir. „Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga”, *Vjestnik kraljevskog Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva* VI (1904), 1-59.

Zjačić, Mirko, prir. *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279. – 1308*. Zadar: Državni arhiv Zadar, 1959.

## Literatura:

Bartoli Langeli, Attilio; Giorgi, Andrea; Moscadelli, Stefano, ur. *Archivi e comunità tra Medioevo ed età moderna*. Rim: Ministero per i beni e le attività culturali, 2009.

Brunelli, Vitaliano. „Gli ‘Statuta Jadertina’”, *Programma dell’I. R. Ginnasio superiore di Zara* 49 (1906), 3-35.

Chastang, Pierre. *La ville, le gouvernement et l’écrit à Montpellier (XII<sup>e</sup>-XIV<sup>e</sup> siècle)*. Paris: Éditions de la Sorbonne, 2019.

Dokoza, Serđo. „‘Archivium comunis Jadre u XIV. stoljeću’”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48 (2006), 215-230.

Granić, Miroslav. „Capitulare comitis Pagi”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 36 (1994), 261-281.

Ladić, Zoran. *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Lonza, Nella. „Izborni postupak Dubrovačke Republike”, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000), 9-52.

Petricioli, Ivo. „Tri srednjovjekovna dokumenta o radovima u kaštelu sv. Mihovila na Ugljanu”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 26/13 (1986/1987), 165-177.

Popić, Tomislav. „Kapitular prokuratora zadarske komune iz 1373. godine”, *Povijesni prilozi* 69 (2025) (u tisku).

Popić, Tomislav. „Political Expressions of Pragmatic Literacy in Thirteenth-Century Trogir: A Sketch for a Portrait”, *Povijesni prilozi* 62 (2022), 47-82.

Popić, Tomislav. „Srednjovjekovni zadarski kapitulari”, *Povijesni prilozi* 42 (2012), 43-80.

Popić, Tomislav. „Zadarske mirazne parnice iz druge polovice 14. stoljeća”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 30 (2012), 61-74.

Popić, Tomislav. „Zadarski sudbeni dvor konzula i mora u srednjemu vijeku”. U: *Acta mediaevalia Curiae consulum et maris communis Iaderae, tomus primus*, prir. Tomislav Popić, 15-46. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2025.

Raukar, Tomislav. „Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV stoljeću”, *Historijski zbornik* 21-22 (1968-1969), 343-370.

Raukar, Tomislav. „Prilozi o trgovačkom životu u Zadru u XV st.”. U: *Spomenica Josipa Matasovića*, ur. Igor Karaman, 163-179. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske, 1972.

Savage, Emily N., ur. *New Approaches to the Archive in the Middle Ages: Collecting, Curating, Assembling*, London: Routledge, 2024.

Stipišić, Jakov. *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, 2000.

Stipišić, Jakov. „Inventar dobara zadarskog patricija Grizogona de Civaletlis iz 1384. godine”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu* 8 (1977), 375-410.

Stulli, Bernard. „O pravnom režimu korištenja arhivske građe”, *Arhivski vjesnik* 9 (1966), 137-236.

Vivo, Filippo de. „Heart of the State, Site of Tension: The Archival Turn Viewed from Venice, ca. 1400-1700”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 68/3 (2013), 459-485.

Vivo, Filippo de; Guidi, Andrea; Silvestri, Alessandro, ur. *Archivi e archivisti in Italia tra medioevo ed età moderna*, Rim: Viella, 2015.

## **Guardians of Municipal Property and Social Memory: Zadar's Procurators and Late Medieval Documentary Practices**

### **Summary**

Based on newly discovered *Capitulare procuratorum communis Iadre* from 1373, together with other documents arising from contemporary practice, this article examines the institutional role and functional scope of Zadar's procurators as one of the key magistracies in late medieval Zadar. By analyzing the provisions of the capitulary in conjunction with relevant notarial, judicial, and other administrative records, the study investigates the procedures for their election, their jurisdiction over the communal treasury, property, and revenues, as well as their responsibilities in the preserving communal documentation. The procurators thus emerge as multifunctional municipal officials, drawn from the urban patriciate, who primarily served as administrators of communal property, supervisors of income and expenditures, custodians of the municipal treasury and archives, legal representatives in various proceedings, and overseers of property belonging to minors and other legally incapacitated individuals. Their activities were strictly regulated and structured – encompassing the procedures for election, the length of their term of office, the requirement for daily presence in the treasury, the maintenance of detailed records, and the obligation to submit regular reports. Particularly noteworthy was their role in the systems of archival and fiscal control, as well as in safeguarding communal memory through the storage of charters, wills, and inventories in the municipal treasury. These practices attest to the existence of well-developed norms of documentary culture in late medieval Zadar.

**Keywords:** procurators, capitularies, treasury, archive, communal administration, documentary practices, Middle Ages, Zadar